

УДК 316.75:94(100):343.32

DOI 10.32755/sjeducation.2025.02.038

ДЕКОНСТРУКЦІЯ ІСТОРИЧНИХ МІФОЛОГЕМ У РОБОТІ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ ЗА КОЛАБОРАЦІЙНУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Гейда Ольга Сергіївна,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін,

Пенітенціарна академія України

(14000, м. Чернігів, вул. Гонча, 34,

e-mail: helga2102@ukr.net)

ORCID: 0000-0003-4971-4867

Сучасна російсько-українська війна, яка, крім військової, супроводжується ще й інформаційною та ідеологічною агресією, актуалізувала проблему історичних міфів, що використовуються ворожою пропагандою для формування антиукраїнських наративів. Особливо вразливою до подібного впливу виявилася частина громадян України, які вчинили колабораційну діяльність, мотивовану не лише політичними чи матеріальними чинниками, а й викривленими історичними уявленнями. Деконструкція цих історичних міфологем – це не лише інтелектуальне завдання, а важливий елемент ресоціалізації засуджених за співпрацю з ворогом. Така системна робота з історичною свідомістю дозволить розвінчати ідеологеми, що легітимізують зраду як «історичну справедливість» чи «вибір предків». В умовах повоєнної відбудови та посилення національної безпеки тема подолання історичних міфів у роботі з колаборантами буде набувати дедалі більшого значення, оскільки йдеться про формування стійкої громадянської ідентичності та протидію повторному залученню до антидержавної діяльності.

Метою дослідження є з'ясування механізму формування історичних міфологем, окреслення чинників, які впливають на їх засвоєння та вироблення алгоритму деконструкції міфів для подальшого використання у виховній роботі із засудженими за колабораційну діяльність.

Висновки. Слід наголосити, що деконструювати історичний міф – це означає позбавити його некритичного сприйняття, викрити його маніпулятивну природу, а також пояснити, як, навіщо, за яких обставин та ким він був сконструйований. Основними етапами успішної деконструкції міфу є поступовий процес відтворення всієї складності реальних подій і явищ на основі підбору документально підтверджених фактів та виявлення мотивів створення міфу. Зіставлення міфу з особистим досвідом людини та формування критичного осмислення реальності (історичної та сучасної). Документальні фільми, інтерв'ю, спогади очевидців – усе це допомагає побачити історію «зсередини» й руйнує абстрактність міфів. Також дієвим методом

є використання технік медіаграмотності, аналізу джерел, порівняння з альтернативними точками зору.

Ключові слова: гібридна війна, історичний міф, засуджені за колабораційну діяльність, ресоціалізація, деконструкція антиукраїнських міфологем.

DECONSTRUCTING HISTORICAL MYTHOLOGEMS IN WORK WITH INDIVIDUALS CONVICTED OF COLLABORATION

Heida Olha,

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor of the Department of Pedagogy
and Professional ethics,
Penitentiary Academy of Ukraine
(34 Honcha Street, Chernihiv, 14000, Ukraine
e-mail: helga2102@ukr.net)
ORCID: 0000-0003-4971-4867

The ongoing Russian-Ukrainian war, which encompasses not only military but also informational and ideological dimensions, has underscored the critical role of historical myths exploited by enemy propaganda to construct anti-Ukrainian narratives. A segment of Ukrainian citizens engaged in collaborationist activities has proven particularly susceptible to such narratives—driven not solely by political or material motivations, but also by distorted historical perceptions.

The deconstruction of historical mythologems should be viewed not only as an intellectual endeavor but as an essential component of the resocialization process for those convicted of collaboration with the enemy. A consistent and structured approach to addressing historical consciousness is vital for dismantling ideological constructs that frame betrayal as “historical justice” or “the will of the ancestors.” In the context of post-war recovery and the enhancement of national security, confronting historical myths in work with collaborators is of increasing importance. This process contributes to the development of a resilient civic identity and mitigates the risk of re-engagement in anti-state activities.

The objective of this study is to identify the mechanisms underlying the formation of historical mythologems, determine the factors that facilitate their internalization, and develop a practical framework for their deconstruction. This framework can then be applied in educational and corrective work with individuals convicted of collaborationist offenses.

Conclusions. *Deconstructing a historical myth entails eliminating its uncritical acceptance, revealing its manipulative nature, and explaining the context of its creation—by whom, why, and under what circumstances. Effective myth deconstruction is a multi-stage process that includes the reconstruction of historical complexity through evidence-based analysis, the exposure of the motivations behind myth creation, and the integration of personal experiences to foster critical reflection on both historical and contemporary realities.*

Documentary films, interviews, and eyewitness testimonies provide access to history "from within," breaking the abstraction that sustains many myths. Furthermore, the application of media literacy techniques, source criticism, and comparative analysis with alternative perspectives has proven to be an effective strategy. In working with convicted individuals, it is especially important to highlight that myths anchor people in the past, obstructing their ability to envision and construct a meaningful future.

Key words: *hybrid warfare, historical myth, convicted collaborators, resocialization, deconstruction of anti-Ukrainian mythologems.*

Актуальність. Одним із інструментів ворога в сучасній гібридній російсько-українській війні є маніпуляція історичною пам'яттю – формування та трансляція спотворених, спрощених або ідеологічно навантажених образів минулого, покликаних виправдати російську агресію проти України або делегітимізувати українську державність. У контексті невпинного зростання кількості кримінальних проваджень щодо громадян України, засуджених за колабораційну діяльність, постає питання ефективного механізму їх ресоціалізації. Одним із ключових викликів під час роботи з цією категорією засуджених є деконструкція хибних уявлень про історичне минуле, оскільки історичні міфологеми є не лише як форма когнітивного викривлення, а й як метод маніпуляції колективним світоглядом та засіб самоідентифікації, через який колаборант дистанціюється від українського суспільства. Ці міфологеми особливо активно використовуються для виправдання колабораціонізму як явища, зображаючи його не як злочин, а як «історичну неминучість» або «справедливу відповідь» на не існуючі в реальності події.

Метою цієї статті є розроблення педагогічних та соціально-психологічних підходів до деконструкції сучасних історичних міфологем у процесі ресоціалізації засуджених за колабораційну діяльність.

Завдання дослідження:

- визначити структурні елементи процесу формування міфологем;
- проаналізувати соціально-психологічні функції міфів у пенітенціарному середовищі;

– запропонувати підходи до формування критичного історичного мислення як складової виховного процесу.

Стан наукового вивчення проблеми. Проблема деконструкції історичних міфів сьогодні стає все більш популярною та розробляється у галузі історії, культурології, політології, соціології та психології. Так, до прикладу, феномен формування політичних міфів у перехідний період державних трансформацій розглядає М. Головатий [2] та Ю. Шайгородський [8]. Проблеми негативного впливу міфів на соціум висвітлював А. Слободянюк [7]. Дослідженню механізмів смислових деформацій у релігійних та ідеологічних ученнях присвячена ґрунтовна монографія В. Жовтянської [3]. Необхідності детального розвінчання історичних міфологем приділяють увагу В. В'ятрович [2], В. Лозовий [5], деконструкції засад забороненої доктрини «руського миру» присвячено дослідження К. Зборовської [4]. Водночас специфіка роботи з історичними міфологемами в пенітенціарному контексті, зокрема у сфері виховного впливу на засуджених за колабораційну діяльність, досі лишається малодослідженою. Це зумовлює необхідність залучення для виконання поставлених завдань міждисциплінарного підходу, що поєднує історичну деконструкцію, методи пенітенціарної педагогіки та соціально-психологічні інструменти впливу на особу засудженого.

У нашому дослідженні міф (з грец. «mythos» – оповідь, легенда) трактується як недостовірна розповідь, вигадка. Як частина політичного життя поняття «міф» поступово втрачає зв'язок з давниною і стає центральним у понятійній мережі, коли говорять про «міфологічну свідомість» або «міфологічне мислення». Основною складовою міфу є міфологема – стійке повторюване утворення, що узагальнено відображає дійсність у вигляді сюжетів, типів чуттєво-конкретних персоніфікацій, істот, які мисляться як цілком справжні (реалістичні), природно існуючі та не потребують додаткового доведення [6].

Те, що ідеологія є доволі оманливою цариною та здатна до навіювання, стверджував ще французький філософ, представник постструктуралізму Ролан Барт. Він вважав, що провідним інструментом формування міфу в ідеологічній системі є слово,

а основна функція міфу – стерти реальність заради побудови нової неіснуючої моделі, за допомогою якої потім можливо маніпулювати суспільною свідомістю [6, с. 386]. Погляд на ідеологію як на суспільну ілюзію, що камуфлює дійсний стан справ на догоду інтересам окремих соціальних груп, присутній і в роботах німецького філософа К. Манхейма. Він виділяв так звану часткову ідеологію – коли викривлення фактів здійснюється суб'єктами або групами більш-менш свідомо, а також радикальну тотальну ідеологію – коли викривлення дійсності обумовлене несвідомими мотивами, які мають універсальний характер для цілого класу людей [3, с. 258]. Особлива небезпека прихована тоді, коли формується гегемонія однієї ідеології, яка реалізується через встановлення єдиного підходу до розуміння дійсності. При цьому інші способи розуміння подавляються [3, с. 256–257]. У практичній площині політики, особливо під час виборчих кампаній, на етапах становлення авторитарного чи тоталітарного режиму, міф стає головним інструментом маніпуляції масовою свідомістю [8, с. 5]. Переважна більшість людей здебільшого мислить образами, сприймає лише крайнощі, тому архетипні конструкції міфу («ми – вони», «добро – зло», «свій – чужий», «герой – ворог») ефективно спрацьовують у сфері політичній міфотворчості [8, с. 88].

Для того, щоб стала можливою деконструкція міфологем, необхідно відтворити процес їх створення. Механізм формування міфу можна уявити за такою схемою: інтерпретація первинного факту через призму суб'єктності (творення міфу – відображення неповної картини фактів); високий рівень компетентності трансляторів міфу (наукове обґрунтування, система освіти, суспільні лідери); мобілізація прихильників (як основна характеристика об'єктів сприйняття міфу – відсутність знань про реальні факти) та подальше постійне рекрутування нових (за допомогою ЗМІ та соцмереж); надемоційне забарвлення міфологеми (пристосування міфу під обставини його сприйняття); об'єднання суб'єктів, які сповідують міф (поділ на «своїх» та «чужих»); спрощення аж до популізму мети, яка має бути досягнена (формування гасел); подолання сумнівів щодо реальності теорії, а значить зниження критичності

(недоступність джерел про факти, які лягли в основу міфу); передача трансляції міфу лідеру, що може призвести до ще більш сильного викривлення та примітивізації.

Якщо ідеологія за допомогою міфу стає панівною, то вона закріплює певний спосіб соціального існування як єдино правильний, а ухил від нього може сприйматися як злочин. На цьому етапі міфологічне мислення уподібнюється до релігії, бо наче б то знає правду, в якій заборонено сумніватися. Так формується абсолютна ідеологія (теорія, міф). Такий міф заборонено критикувати, а значить стає неможливим відсторонений погляд на його походження та сутність, що своєю чергою ускладнює його рефлексивний аналіз. Далі позбавлений реальності міф прикріплює до процесів, явищ та фактів ярлики і фіксує однозначні інтерпретації. У такому вигляді міф має на меті зберегти та захистити сформовану систему влади, підгрунтям до цього процесу стає відсутність критичності в соціумі. При такому стані справ, без критичного ставлення до дійсності, а лише під впливом ідеологічних штампів, може приписуватися ціннісне навантаження досить широкому колу явищ (наприклад, у рф цілі народи стають ворогами). Надалі відбувається закріплення цих принципів міфу в семантичних категоріях, героїзація та підкріплення думкою «значущих інших». Особливо небезпечним стає швидке засвоєння міфу дітьми та підлітками, у віці, коли критичне мислення ще недостатньо розвинене.

Щоб запобігти цьому явищу, потрібно на основі раціонального мислення, спираючись на причинно-наслідкові зв'язки, а не традиції, враження, приватні інтереси або приписи, формувати реалістичне уявлення про минуле та сьогодення. Світ природний і світ соціальний поступово повинен ставати предметом ретельного аналізу, а не догматичних інтерпретацій. Раціональне мислення – це передусім методологія обґрунтування умовиводу, яка базується на практиках верифікації і культурі сумніву і критичності та є протилежністю догмату [3]. Відомо, що культура мислення є напрацюванням соціальності, історичності, а не деякою передумовою, що вже закладена в мисленні як психічний функції індивіда. Тож цей потенціал особи може бути досягнутий за допомогою ак-

тивізації когнітивної діяльності, а це своєю чергою означає, що міф може бути успішно деконструйований. Спрямоване на соціальну сферу рефлексивне мислення вивільняє людину від диктату традиції, тоталітарної ідеології або маніпулятивного припису, роблячи її суб'єктом соціальних процесів. Щоб бути втіленою в дію, ця соціальна суб'єктність передбачає повагу людини до себе і до іншого в межах загального суспільного договору.

Основне питання полягає в тому, яким чином можна позбутися навіюваних кимось заради власних політичних амбіцій та засвоєних міфів і міфологем, зуміти критично їх оцінити і побачити реальність у всій її суперечливості. Для цього потрібні деякі умови, а саме: мати якомога повну інформацію про міф, мотиви та умови його формування; достовірну документальну базу про первинні факти (історичні, політичні, соціальні); розуміти причини зацікавленості певних людей, систем, інституцій або держав у формуванні та поширенні міфів на загал; побачити наслідки поширення міфів у довгостроковій перспективі (хто виграв і чому). Ці умови і можуть характеризувати етапи з деконструкції міфологічних уявлень у роботі із засудженими. Звісно, що основною умовою такої деконструкції може стати лише бажання сприймати нову інформацію. Крім того, слід пам'ятати, що деконструювати будь-яку псевдоісторичну теорію можливо лише методом заміни, оскільки абсолютний міф не терпить конкуренції. Міф сприймається і передається через семантику (слова, символи, гасла), тож якщо один пазл зі спотвореної картини міфу вдасться прибрати (потрібно знайти один або декілька особливо значущих, основоположних), то посиплеться вся концепція.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи, слід наголосити, що деконструювати історичний міф це означає позбавити його некритичного сприйняття, викрити його маніпулятивну природу, а також пояснити, як і навіщо він був сконструйований у суспільстві або індивідуальній свідомості. Це складний процес, особливо коли йдеться про людей, які через ці міфи виправдовують свою злочинну або антидержавну поведінку. Основними етапами успішної деконструкції міфу є поступовий процес відтворення усієї складності реальних подій і явищ

на основі підбору документально підтверджених фактів та виявлення мотивів створення міфу. Зіставлення міфу з особистим досвідом людини. Міф існує як загальне уявлення, але він може «зламатися», коли людині показати, що він не працює у її власному житті та продемонструвати реальність конфлікту з міфологізованими уявленнями. Одним з найдієвіших методів деконструкції міфологем є формування критичного осмислення реальності (історичної та сучасної). Необхідно навчити особу ставити собі запитання: «А хто це сказав?», «На чому це базується?», «Що буде, якщо це виявиться неправдою?». Крім того, історія стає ближчою і зрозумілішою, коли вона розповідається через долі реальних людей, тож завдання персоніфікувати міфологему, деконструювати її на основі спогадів, щоденників безпосередніх учасників подій або їх сучасників. Документальні фільми, інтерв'ю, спогади очевидців – усе це допомагає побачити історію «зсередини» й руйнує абстрактність міфів. Також дієвим методом є використання технік медіаграмотності, аналізу джерел, порівняння з альтернативними точками зору. Під час роботи із засудженими необхідно підкреслювати, що міф тримає людину в минулому й заважає мислити про своє місце в майбутньому, бо конструктивна дія це не «боротися за міфічну минувшину», а будувати реальне майбутнє в справедливому суспільстві.

Отже, переосмислення змісту міфу може привести до перегляду системи глибинних уявлень про «своє і чуже», «правильне і неправильне», «добро і зло». Політологи справедливо стверджують, що реміфологізації можна досягти шляхом формування навичок толерантності та поширення демократичних принципів суспільного договору, відображення реалістичної, документально обґрунтованої історії України, звільненої від проімперських і прорадянських міфів.

Список використаних джерел

1. Війна і міф. Невідома Друга світова / за заг. ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова. Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2016. 272 с.
2. Головатий М. Політична міфологія : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2006. 144 с.

3. Жовтянська В. Психологія репрезентацій дійсності : монографія. Київ : Талком, 2020. 376 с.

4. Зборовська К. Деконструкція міфу доктрини «русский мир» про православ'я як основу російської ідентичності. *Філософія освіти*. 2022. № 28 (2). С. 230–239.

5. Лозовий В. С. Маніпулювання історією Великої Вітчизняної війни як складова пропагандистської кампанії проти України. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. 2018. Вип. 11. С. 282–289.

6. Скуратівський В. Міф. *Філософський енциклопедичний словник* / В. І. Шинкарук (голов. редкол.) та ін. ; Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

7. Слободянюк А. Еволюція концептуальних уявлень про владу в історико-соціологічному процесі. Київ : Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка, 2002. 198 с.

8. Шайгородський Ю. Політика: взаємодія реальності і міфу. Київ : Знання України, 2009. 400 с.

References

1. War and Myth. The Unknown Second World War (2016), edited by O. Zinchenko, V. Viatrovych, M. Mayorov, Family Leisure Club, Kharkiv.

2. Holovaty, M. (2006), Political Mythology : Textbook, MAUP, Kyiv.

3. Zhovtyanska, V. (2020), Psychology of representations of reality : monograph, Talkom, Kyiv.

4. Zborovska, K. (2022), "Deconstruction of the myth of the doctrine of the "Russian world" about Orthodoxy as the basis of Russian identity", *Philosophy of Education*, № 28 (2), pp. 230–239.

5. Lozovyi, V. S. (2018), "Manipulation of the history of the Great Patriotic War as a component of the propaganda campaign against Ukraine", *Bulletin of the Ivan Ohienko Kamianets-Podilsky National University. Historical Sciences*, Issue 11, pp. 282–289.

6. Skurativskiy, V. (2002), "Myth", *Philosophical Encyclopedic Dictionary* / V. I. Shynkaruk (editor-in-chief) and others, Hryhoriy Skovoroda Institute of Philosophy, NAS of Ukraine, Abrys, Kyiv.

7. Slobodyanyuk, A. (2002), The Evolution of Conceptual Concepts of Power in the Historical and Sociological Process, T. G. Shevchenko National University, Kyiv.

8. Shaygorodskiy, Yu. (2009), Politics: the interaction of reality and myth, Znannia Ukrainy, Kyiv.